

کتاب ده جلدی جامع‌الشتات، پنج‌شنبه گذشته در روز ولادت با سعادت مولی الموحدین علی (ع) توسط مؤسسه فقه‌التقلین وابسته به دفتر مرجع عالیقدر حضرت آیت الله العظمی صانعی(قدّس سرّه)، در قم رونمایی شد.
جامع‌الشتات اثری فاخر و منحصر به فرد در فقه و احکام دینی از فقیه بلند آوازه میرزای قمی (۱۲۵۱–۱۳۳۱ ق) از عالمان قرن دوازده و سیزده هجری قمری است. وی فقیه و مجتهدی برجسته، اصول‌ای سترگ و به تعبیر صاحب اعیان الشیعه «کاووشگری عمیق و کثیر الاطلاع» بود که در بین مردم به «میرزای قمی» و در میان علما به «محقق قمی» و «فاضل قمی» مشهور گشته است. میرزا فقیه و اصولی صاحب سبک است که در روش اجتهادی خود منبای اعتدال را پیشه خود نموده است.
مراجعه به آثار و به خصوص پاسخ‌های وی در کتاب جامع‌الشتات به روشنی این ادعا را ثابت می‌کند که میرزا نه مثنی اخباری‌گری را می‌پسندد و نه در شیوه سنتیبا، انسدادی عمل می‌کند. میرزا در دوره‌ای که مکتب اخباری‌گری سایه تاریکش را بر مکتب اصولی و اجتهادی مدارس علمی تابیده بود، ظهور کرد و با تحقیق و تالیف کتاب گران‌سنگ «فوائین الأصول» مبانی و اندیشه اصولی را منفتح کرد و پایه‌اجتهادات فقهی را قوت بخشید، به گونه‌ای که پس از گذشت بیش از دو قرن از حیات پُربرکش، شخصیت و مقام علمی و اندیشه‌های دلنغ فقهی و اصولی او در محافل و مباحث علمی حوزه‌های علمیه مطرح و محل تضارب آراست.
جامع‌الشتات فاخرترین اثر این فقیه و اصولی سترگ است که از ابتدای کتاب الطهاره آغاز و تا انتهای کتاب الدیات، پایان می‌پذیرد. این کتاب، احکام و مسائل فقهی را با سبک و سیاقی متفاوت و در قالب استفتائات مردمی، ارائه کرده و با برخورداری از ویژگی استدلال و استنباط، برتری و ماندگاری خود را در بین مجامع فقهی، حفظ نموده است.

جامع‌الشتات از یک سو، به لحاظ تنوع و تکثر مسایل و فروعات فقهی، گسترته بسیاری دارد و از سوی دیگر، کاربردی بودن مطالب و مسایل آن، جایگاه ویژه‌ای را در محافل علمی، فقهی و حقوقی به خود اختصاص داده است.
حجم انبوهی از سؤالات در زمینه مسایل اعتقادی، فقهی از طهارت تا دیات، دینی، اجتماعی، رجالی، حدیثی، تفسیری و… با دارا بودن فروعات کثیر و استدلالات قوی، این کتاب را در رتبه منابع و مصادر اولیه کتب شیعی قرار داده است.

این کتاب علاوه بر دارا بودن مباحث و مسایل مختلف فقهی و غیر فقهی که آن هم با قلمی توانمند، نگاشته شده است، از فرهنگ، آداب و رسوم مردمان جامعه آن روز ایران حکایت‌ها، کُدها و سرنخ‌های با ارزشی را در خود جای داده که برای پژوهشگران تاریخ و فرهنگ و چونندگان چگونگی زندگی مردمان آن زمانه، بسیار مفید و قابل اعتماد و استناد است.

اگرچه این کتاب حاوی استفتائات مردمی بوده است لیکن تحقیق، قَدّت و دُرگرنانگی صاحب اثر و استدلالات مُتقن ایشان در بسیاری از جوابها به‌گونه‌ای است که از حدود و ثنور یک پاسخ عادی و عمومی خارج و اوج عظمت علمی و فقهی فقیه پُرآوازه شیعه؛ محقّق قمی (رضوان‌الله‌عالی‌علیه) را به خوبی در قفاهت ثابت می‌کند.
گویا میرزا در هر مسأله‌ای به ادنی مناسبت و با یک جرعه به دنبال پنهان‌های برای ورود به دقتهای علمی و استنباطی مسایل و موضوعات است تا زوایای پنهان و شقوق گوناگون آن را بشکافد و یا به چالش بکشد و رای خود را در آنها به کرسی بحث و نظر قرار دهد. در این میان تسلط و احاطه میرزا بر متون و آرای فقها به خوبی مشهود است.

تتبع در آرای فقه‌ای سلف و نقد و بررسی آنها با متداها و شیوه‌های مرسوم، از هر جهت در تألیف این اثر گرانسنگ به چشم میخورد. ای بسا عرضه و انتشار این اثر بزرگ‌دستی به جایگاه شاخخ علمی فقیه سترگ

حضرت آیت الله العظمی میرزا ابوالقاسم قمی (قدّس الله نفسه الزّکیّه و نورّ الله مضجعه) باشد. به آن امید.
این کتاب، صبوری و سعه صدر مؤلف آن در پاسخگویی به سؤالات گوناگون با رتبه‌های علمی و نگارشی متفاوت را در خود دارد. این خصیصه دلیل روشنی بر جامعیت و جایگاه معرفتی میرزای قمی در برابر انتظارات، خواسته‌ها و نیازهای مردمی و برتری اثر فخیح اوست.
میرزا با حوصله و خضوع فراوان جواب سؤالات را، آن هم در بسیاری از مواقع با تحقیق و شیوه استدلالی همراه می‌نماید.

تنها، نگاهی کلی به این کتاب، این حقیقت را به خوبی روشن می‌سازد که میرزا، گوی سبقت را در پاسخگویی به سؤالات با عیار بالای صبر و حوصله از همگان ربوده و با اینکه در برخی مواقع، پرسش‌ها متناقض و حتی بی‌ربط بودند؛ اما میرزا با تحمل و متانت بسیار به آنها پاسخ داده و سوال کننده را بدون جواب بازمی‌کند.
اهمیت و جایگاه این کتاب و مؤلف آن باعث گردید تا مؤسسه فقه‌التقلین با خواست و عنایت مرجع عالیقدر

***این کتاب علاوه بر دارا بودن مباحث و مسایل مختلف فقهی و غیر فقهی که آن هم با قلمی توانمند، نگاشته شده است، از فرهنگ، آداب و رسوم مردمان جامعه آن روز ایران حکایت‌ها، کُدها و سرنخ‌های با ارزشی را در خود جای داده که برای پژوهشگران تاریخ و فرهنگ و چونندگان چگونگی زندگی مردمان آن زمانه، بسیار مفید و قابل اعتماد و استناد است.**

حضرت آیت الله العظمی صانعی(قدّس سرّه) نسبت به تحقیق و تصحیح این کتاب قَیم، کار تحقیقاتی این پروژه فخیح را آغاز نموده و در ادامه با بهره‌گیری از رهنمودهای ارزنده و تشویق‌های ایشان، این اثر را به شکل حاضر به انجام رسانده است.
اگر چه امروز آن رحیل سفر کرده به دیار معبود در بین ما نیست تا شاهد انتشار این کتاب ماندگار باشد لیکن مع الأسف جای خالی این مرجع والام مقام را ارج می‌نهمیم و علوّ درجات را برای آن فقیه نواندیش مسلت داریم.

از ابتدای فعالیت مؤسسه فقه‌التقلین در ماه‌های آغازین سال ۱۳۸۳ شمسی، یکی از اهداف پیش‌بینی شده در افق برنامه‌های این مؤسسه، احیای تراث غنی فقه‌ای گذشته بوده است.

مؤسسه فقه‌التقلین در حوزه احیای متون که به انتشار برخی تـکنـگاری‌ها و برخی معاجم فقهی نظیر کتاب ارزشمند «مصابیح الأحکام» علامه بحر العلوم(قدس سرّه) موفق گردیده، کار تحقیق و تصحیح کتاب «جامع‌الشتات» را از یک دهه پیش در شعبه‌اش مستقر در دفتر حضرت آیت الله العظمی صانعی (قدّس سرّه) در اصفهان آغاز نموده و در ادامه، دفتر مرکزی این مؤسسه در قم، مسئولیت کنترل و نظارت نهایی بر این پروژه

رونمایی از کتاب «جامع‌الشتات»

اثر فقیه محقّق و اصولی مدقّق میرزا ابوالقاسم قمی

تحقیقاتی را بر عهده گرفت.
سرنجام پس از یک دوره تلاش و سخت‌کوشی و همت والای شخصیت‌های میزز و گروهی از محققین و افاضل، این دستاورد به شکل امروزی منتشر شده است.
این اثر، سند افتخاری برای حوزه علمیه است که با نیت به صورت مبسوط تألیف شده‌اند؛ یکن: «رساله فی المیراث» و دیگری: «رساله فی القضاء» است.
هیأت تصحیح و تحقیق با مطالعه آنها و با توجه به ماهیت آنها که تکمیل کننده مباحث ابواب مورد اشاره بوده‌اند، به این نتیجه رسید که این دو رساله در مجلدات مربوطه

متفرقه بود که آنها نیز به صورت سؤال و جواب در پایان هر بخش (مجلد) قرار گرفته بود.
مؤسسه پس از بررسی آنها به این نتیجه رسید که این سؤالات مربوط به مباحث اعتقادی، تفسیری، عرفانی و… است.
لذا آنها را در پایان سؤالات عقاید دینیّه و قبل از مباحث «جهاد و تقلید» در جلد اوّل، قرار داد و در ابتدای هر بخش مشخص کرده که این بخش جزء کدام بخش از مسایل متفرّقات کتاب جامع‌الشتات است.

نسخه‌های چاپی و خطی جامع‌الشتات علاوه بر استفتائات عمومی، رساله‌هایی را هم در خود جای داده‌اند.
این رساله‌ها در نسخه اصل شامل: رساله فی المیراث، رساله فی القضاء، رساله فی بیع الفضولی، رساله فی الغنا، رساله فی الطلاق، رساله فی الطلاق بعرض عن الخلع، رساله فی الوقف، خطبه البیان، الرّد علی الصوفیه، مکتوب ملا علی کنی، می‌باشد.
اما رسایی که در بقیّه نسخه‌ها آمده – اضافه بر رسایل نسخه اصل – عبارتند از رساله فی الافئحه، رساله فی الرضاع، رساله فی الزکاة، شیر بها، لاتفق ما لیس لک(رساله فی الشهادات)، رساله فی منجزات المریض، رساله فی الوقف ۲، روایت امام رضاعلیه السلام)، تصرّف المالك، رساله فی حکم متاع البیت، رساله فی حکم امراه ادعت خلزها عن المانع و ارادات الترویج والنکاح.

رساله‌هایی که در نسخه‌های مختلف کتاب جامع‌الشتات به صورت پراکنده و بدون ضابطه گنجانده شده‌اند، غالباً فنی و با تحقیق و تتبع دقیق و به صورت مستقلّ توسط میرزا نگاشته شده‌اند.
این رساله‌ها جدا از سؤال و جواب‌های عمومی کتاب هستند.
برخی

در جلد سوّم نیز کتب «الزکاة، الوکاله، الوقف، العصری، الهیبه، الکفّارات، العهد والیمین والإیلاء، العتق، الإقرار، الحدود» نیامده است و تعداد سؤالات کتاب‌های «الصلاة، الخمس، الحج، الجهاد، التجارة، الضمان و توابعه، المضاربه، المزارعه والمساقاة، الودیعه، الطلاق، النذر، المطاعم والمشارب والقضاء» در این جلد بیش از دو جلد دیگر بوده است.

محقق قمی کتاب الحجّ در جلد سوّم را زمانی جمع‌آوری نمود که خود به سفر حجّ مشرف شده بود؛ زیرا در ضمن پاسخ حجّ می‌نویسد: «در کشتی نشستام».
همچنین میرزای قمی، کتاب الجهاد در جلد سوّم را در زمان جنگ قفقاز در شهر مقدّس قم جمع‌آوری نموده و این امر باعث شده بود تا حجم سؤالات این جلد در این دو کتاب به میزان قابل توجهی با دو جلد دیگر اختلاف داشته باشد.

البته پس از درگذشت محقّق قمی نیز، کتاب جامع‌الشتات دست‌خوش تغییرات فراوانی شد.

نسخه‌ها نشان می‌دهد که استنساخ‌های مختلف، سلیقه‌های مردمی بوده و هر کس به سلیقه خود علاوه بر قسمتی که از جامع‌الشتات در دسترس داشته، بخشی از رساله‌های مرحوم میرزا را هم به آن می‌افزوده است؛ به عنوان مثال نسخه استنساخ شده توسط محمّد بن محمّد حسن بروجنی که در تاریخ یازدهم ذی القعدّه ۱۳۲۰ هـق نسخهبرداری شده و هم اکنون نسخه‌ای از آن در کتابخانه مرکز اِحیاء التراث الإسلامی موجود است، مشتمل بر جلد دوّم جامع‌الشتات است که برخی از سؤالات دو جلد دیگر از تعدادی از رساله‌های مرحوم میرزااست.
وی پس از وفات میرزا (۱۳۳۱ هـق) و حتی در همان زمان حیات ایشان نیز مطالب و مسایلی را که میرزا در طول یازده سال از گذشت استنساخ اولیه‌اش (۱۳۲۰ هـق) نگاشته و پاسخ داده بود، در قسمت‌های مختلف این کتاب افزود.
از آخرین تاریخ‌های نوشته‌شده در این نسخه، تاریخ ۱۳۲۷ هـق در صفحه آخر آن است.

آن‌گونه که به نظر می‌رسد، جاگذاری این مطالب هم به تشخیص خود مستنسخ و کمک برخی اهل فن صورت می‌گرفته است.
کتاب جامع‌الشتات حاضر، پس از تحقیق، در ۱۰ مجلد تنظیم شده است:

جلد اوّل علاوه بر پیشگفتار، شامل دو باب است، باب اوّل، عقائد دینیّه و باب دوّم، اجتهاد و تقلید است.

جلد دوّم شامل کتاب الطهاره، کتاب الصلاّه، کتاب الزکاة، کتاب الخمس، کتاب الصوم، کتاب الحجّ.

جلد سوّم شامل کتاب الجهاد، کتاب الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، کتاب التجارة.

جلد چهارم شامل کتاب الرهن، کتاب الحجر والتفلیس، کتاب الدین، کتاب الضمان و توابعه، کتاب الصلح، کتاب الشرکه.

جلد پنجم شامل کتاب القسمه، کتاب المضاربه، کتاب المزارعه والمساقاة، کتاب الودیعه، کتاب العاریه، کتاب الإجاره، کتاب الوکاله.

جلد ششم شامل کتاب الوقف، کتاب العمری، کتاب الهبات، کتاب الوصایا.

جلد هفتم شامل کتاب النکاح.

جلد هشتم شامل کتاب الطلاق، کتاب الکفّارات، کتاب النذر والعهد والیمین والإیلاء، کتاب العتق، کتاب الإقرار، کتاب المطاعم والمشارب، کتاب الغصب، کتاب الشفعه، کتاب اِحیاء الموات.
جلد نهم شامل کتاب اللقطه، کتاب المیراث، رساله فی المیراث.

جلد دهم شامل کتاب القضاء والشهادات، رساله فی القضاء، کتاب الحدود والقصاص والدیات.

حوزه دوره سوم – ۴۹۱

می‌توان عنوان کرد، این است که کتاب حاضر (کتاب چاپ شده رحلی) با کتابی که توسط مرحوم محقق قمی(قدّس سرّه) جمع‌آوری شده، تفاوت‌هایی دارد.

شیوه جمع‌آوری کتاب جامع‌الشتات

کتاب جامع‌الشتات در سه جلد جمع‌آوری شده بود که هر جلد آن بنا به سؤالات رسیده، شامل برخی از کتب فقهی و باب متفرّقات بوده و پس از اتمام هر جلد، کتاب در اختیار عموم قرار می‌گرفت.
و هرگاه سؤالات جدیدی به دست میرزا می‌رسید، مجدداً گردآوری و در مجموعه‌ای جدید تدوین و ارائه می‌شد؛ چنانچه مرحوم میرزا در پاسخ به سؤالی می‌فرماید: «در جلد دوّم جواب مسایل، تحقیق آن را مبسوط کرده‌ایم».

جلد اوّل کتاب جامع‌الشتات کتاب‌های «الضمان و توابعه»، «العهد والیمین والإیلاء» و «الشهادات» را نداشت؛ اما تعداد سؤالات کتاب‌های «الصوم، الإجاره والشفعه» در این جلد بیش از دو جلد دیگر بوده است.

جلد دوّم کتاب نیز کتاب‌های «الزکاة، الجهاد، العمری الحدود» را نداشت؛ ولی حجم سؤالات کتاب‌های «الطهاره، الخمس، الرهن، الحجر والتفلیس، الدین، الصلح، الشرکه، القسمه، الودیعه، الوکاله، الوقف، الهبات، الوصیّه، النکاح، الکفّارات، العتق، الإقرار، اللقطه، الغصب، اِحیاء الموات، المیراث والدیات» در این جلد بیش از دو جلد دیگر بوده است.

عالم ذوفنون

عرض ارادتی به نویسنده پرتوان و صاحب درد، استاد سیدهای خسروشاهی در اولین سالگرد رحلت

برج‌ای مانده از ایشان پیدا کرد. نوع دوم نامه‌ها عموماً حاوی مطالب فوری و فوری بودند که ایشان لازم می‌دانستند سریعاً در روزنامه مطرح شوند و تأثیر موردنظر را بگذارند.

از میان نوع اول نامه‌ها یکی از آنها که نشان‌دهنده جنبه‌های مختلف فکری و اهتمام ایشان به امور فرهنگی است را در این مقاله

برای اصلاح سیاست‌های فرهنگی، اجتماعی و روابط بین‌الملل به عمل می‌آورد. به این معنا که در مواقعی، نامه‌هایش حسّای اعتراض به عملکردهای مسئولین در یک یا چند مورد از اقصادات و موضعگیری‌های آنها بود. او در این نامه‌ها، نکات موردنظر خود را می‌نوشت و از من می‌خواست آن نکات را در قالب مقاله یا به شکل‌های دیگر معمول در روزنامه جمهوری اسلامی مطرح نماید. به ستون «جهت اطلاع» روزنامه، توجه خاصی داشت و گاهی توصیه می‌کرد نکات موردنظرش در این ستون و با سبک ویژه‌ای که این ستون دارد، منعکس شود.

این خواسته استاد خسروشاهی که مایل بود نکات موردنظرش توسط خود روزنامه یا خود من به نگارش درآیند و منتشر شوند به این معنا نبود که خود ایشان مقاله‌ای برای چاپ به روزنامه ندهد. در طول چهار دهه عمر روزنامه جمهوری اسلامی، ده‌ها مقاله و حتی سلسله مقالات از استاد خسروشاهی در این روزنامه به چاپ رسیدند که بسیار مفید و اثرگذار بودند. این مقالات، عموماً سیاسی، تاریخی و فرهنگی بودند و به موضوعات راهبردی مربوط می‌شدند. با اینحال، ایشان پرداختن مستقیم به موضوعات دیگر از جمله نکاتی که به آنها اشاره کردم را در دستنوع کار نداشت و انتظارش این بود که روزنامه به این امور بپردازد. پیدا بود که این موضوعات نیز برای ایشان مهم بودند ولی به دلایلی که کاملاً قابل فهم هستند ترجیح می‌داد مستقیماً به آنها نپردازد.

نامه‌هایی که از آقای خسروشاهی دریافت می‌کردم دو نوع بودند: نوع اول نامه‌های تایپ‌شده‌ای بودند که به وسیله پیک یا پست می‌فرستادند و نوع دوم دستخط‌هایی که از طریق فاکس به دستم می‌رسیدند. اصل دستخط‌ها را شاید بتوان در میان اسناد

طرح می‌کنم تا خوانندگان محترم با گوشه‌ای

از افکار این عالم ذوفنون آشنا شوند. در ارائه متن نامه، موارد مختصری که احتمال می‌دهم

آل‌محمد(ص) – قم‌المقدسه – می‌آییم و طبق

عادت؛ سری به هم کتابفروشی‌ها می‌زنیم! تا ببینیم که ... چه می‌کنند؟ ... این بار دو

و غیرها! ایمان آورده‌اند، و حتی گاوها! ...

جمهوری اسلامی

در جلد سوّم نیز کتب «الزکاة، الوکاله، الوقف، العصری، الهیبه، الکفّارات، العهد والیمین والإیلاء، العتق، الإقرار، الحدود» نیامده است و تعداد سؤالات کتاب‌های «الصلاة، الخمس، الحج، الجهاد، التجارة، الضمان و توابعه، المضاربه، المزارعه والمساقاة، الودیعه، الطلاق، النذر، المطاعم والمشارب والقضاء» در این جلد بیش از دو جلد دیگر بوده است.

محقق قمی کتاب الحجّ در جلد سوّم را زمانی جمع‌آوری نمود که خود به سفر حجّ مشرف شده بود؛ زیرا در ضمن پاسخ حجّ می‌نویسد: «در کشتی نشستام».
همچنین میرزای قمی، کتاب الجهاد در جلد سوّم را در زمان جنگ قفقاز در شهر مقدّس قم جمع‌آوری نموده و این امر باعث شده بود تا حجم سؤالات این جلد در این دو کتاب به میزان قابل توجهی با دو جلد دیگر اختلاف داشته باشد.

البته پس از درگذشت محقّق قمی نیز، کتاب جامع‌الشتات دست‌خوش تغییرات فراوانی شد.
نسخه‌ها نشان می‌دهد که استنساخ‌های مختلف، سلیقه‌های مردمی بوده و هر کس به سلیقه خود علاوه بر قسمتی که از جامع‌الشتات در دسترس داشته، بخشی از رساله‌های مرحوم میرزا را هم به آن می‌افزوده است؛ به عنوان مثال نسخه استنساخ شده توسط محمّد بن محمّد حسن بروجنی که در تاریخ یازدهم ذی القعدّه ۱۳۲۰ هـق نسخهبرداری شده و هم اکنون نسخه‌ای از آن در کتابخانه مرکز اِحیاء التراث الإسلامی موجود است، مشتمل بر جلد دوّم جامع‌الشتات است که برخی از سؤالات دو جلد دیگر از تعدادی از رساله‌های مرحوم میرزااست.
وی پس از وفات میرزا (۱۳۳۱ هـق) و حتی در همان زمان حیات ایشان نیز مطالب و مسایلی را که میرزا در طول یازده سال از گذشت استنساخ اولیه‌اش (۱۳۲۰ هـق) نگاشته و پاسخ داده بود، در قسمت‌های مختلف این کتاب افزود.
از آخرین تاریخ‌های نوشته‌شده در این نسخه، تاریخ ۱۳۲۷ هـق در صفحه آخر آن است.

آن‌گونه که به نظر می‌رسد، جاگذاری این مطالب هم به تشخیص خود مستنسخ و کمک برخی اهل فن صورت می‌گرفته است.

کتاب جامع‌الشتات حاضر، پس از تحقیق، در ۱۰

مجلد تنظیم شده است:

جلد اوّل علاوه بر پیشگفتار، شامل دو باب است، باب اوّل، عقائد دینیّه و باب دوّم، اجتهاد و تقلید است.

جلد دوّم شامل کتاب الطهاره، کتاب الصلاّه، کتاب الزکاة، کتاب الخمس، کتاب الصوم، کتاب الحجّ.

جلد سوّم شامل کتاب الجهاد، کتاب الأمر بالمعروف والنهی عن المنکر، کتاب التجارة.

جلد چهارم شامل کتاب الرهن، کتاب الحجر والتفلیس، کتاب الدین، کتاب الضمان و توابعه، کتاب الصلح، کتاب الشرکه.

جلد پنجم شامل کتاب القسمه، کتاب المضاربه، کتاب المزارعه والمساقاة، کتاب الودیعه، کتاب العاریه، کتاب الإجاره، کتاب الوکاله.

جلد ششم شامل کتاب الوقف، کتاب العمری، کتاب الهبات، کتاب الوصایا.

جلد هفتم شامل کتاب النکاح.

جلد هشتم شامل کتاب الطلاق، کتاب الکفّارات، کتاب النذر والعهد والیمین والإیلاء، کتاب العتق، کتاب الإقرار، کتاب المطاعم والمشارب، کتاب الغصب، کتاب الشفعه، کتاب اِحیاء الموات.
جلد نهم شامل کتاب اللقطه، کتاب المیراث، رساله فی المیراث.

جلد دهم شامل کتاب القضاء والشهادات، رساله فی القضاء، کتاب الحدود والقصاص والدیات.

خرافات، بی‌تفاوت عبور نمی‌کرد و درصدد مقابله با آن برمی‌آمد.

دوم آنکه مسئولین نظام جمهوری اسلامی را از تربیت نسل بعد از انقلاب ناتوان می‌داند. سوم آنکه جناح‌بندی‌ها را قبول نندارد و کارنامه جناح‌های سیاسی را مردود می‌داند و معتقد است بسیاری از مشکلات جامعه، معلول عملکرد نادرست آنهاست.

چهارم آنکه همت بلند این نویسنده پرتوان و پرتلاش در احیاء میراث علمی و فرهنگی بزرگان در این نامه متجلی است.

و نکته پنجم، لطافت قلم اوست که همراه با رساندن پیام‌های اصلی موردنظر، انواع صنایع ادبی را نیز بکار گرفته تا مخاطب را با خود تا آخرین کلمات نامه ببرد و پرنشاط نگهدارد.
تأکید می‌کنم که در میان معاصران، عالمی با این جامعیت کمتر دیده‌ایم و البته عادت ناپسند ما اینست که از وجود چنین گنجینه‌هایی تا هستند آنچنان که باید و شاید استفاده نمی‌کنیم.
خدای متعال او را با اولیاء خود محشور و به ما توفیق قلدردانی از این نعمت‌های کم‌نظیرش را عنایت فرماید.

مسیح مهاجری
اسفند ۱۳۹۹

^[1]
^[2]